

İlmî / Fennî Tefsir ve Örnekleri Scientific Commentary And Its Examples

Dr. Öğr. Üyesi. Sabri DEMİRCİ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir ABD, Erzincan/Türkiye
ORCID: 0000-0002-3097-1970

ÖZET

Biz bu makalemizde, Kur'an'ın ilmî gelişmeleri engellemediği, bilimsel keşif ve gelişmelerle çelişen hiçbir âyetin bulunmadığını, Kur'an'da her türlü gelişmeyi teşvik edici âyetler olduğunu ifade eden İlmî/Fennî Tefsir ekolünün ne manaya geldiğini, tarihi seyir içerisinde bu tefsir ekolünü kabul edenler ve ret edenler hakkında bilgi verip, ileri sürdükleri argümanlarından bahsettik. İlk devirdeki ilmî/fennî tefsir örnekleri ile son devirdeki ilmî/fennî tefsir örnekleri hakkında bilgi verirken, Gazzâlî, Fahrüddin Râzî, Suyûtî, İskenderânî Tantâvî, v.b. gibi müfessirlerin ilmî tefsire bakışını bizzat eserlerinden örnekler vererek göstermeye çalıştık.

Kur'an'da kesinleşmiş bilimsel keşif ve gelişmelerle çelişen hiçbir âyet bulunmadığı gibi, din ile bilim arasında böyle bir çatışma da yoktur, aksine bir uyum bulunmaktadır. İlmî/fennî tefsir ekolünü savunan ve biraz da aşırı bir anlayışa sahip olanlara göre, Kur'an'da bütün bilim yer alır. Hattâ, 19. yüzyıldan itibaren batıda gelişen bilimler ile Kur'an arasında bir çatışma olmadığı gibi, Kur'an bazı bilimlere ve bilimsel buluşlara kaynaklık etmiştir, görüşündedirler.

Müfessir Nursî, Kur'an'da teknik ve teknolojiye, yeni bilimsel bulgulara ve icatlara işaretler edildiği yönündeki görüşünü, peygamber mu'cizelerini ve kıssalarını yorumlarken ifade eder. Mu'cizelerin her birisi ilimlerin varacağı son noktalarına işaret ettiğini söyleyerek bu konuda ayetlere çok önemli bir bakış açısı getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Âyetleri, Müfessirler, İlmî Tefsir

ABSTRACT

In this article, this interpretation in the historical course, which means that the Quran does not prevent scientific developments, there are no verses contradicting scientific discoveries and developments, and there are verses that encourage all kinds of development in the Quran. We gave information about those who accepted and rejected their school and talked about their arguments. While giving information about scientific / science exegesis samples in the first period and scientific / science exegesis examples in the last period, Gazzâlî, Fahrüddin Râzî, Suyûtî, İskenderânî, Tantâvî, etc. We tried to show the view of the commentators such as scientific commentary by giving examples, from their books.

There is no verse contradicting the scientific exegesis and developments in the Qur'an, and there is no such conflict between religion and science, on the contrary, there is a harmony. According to those who advocate a scientific / science exegesis school and have a little excessive understanding, all the sciences are included in the Qur'an. Even, as there was no conflict between the sciences developing in the west since the 19th century and the Qur'an, The Quran has been a source for some sciences and scientific discoveries, they are in their opinion.

Commentator Nursi, stated that there are signs in the Qur'an on technical and technology, new scientific findings and inventions, his opinion expresses while interpreting the miracles of the prophets and the stories of the prophets. Each of the miracles brought a very important perspective to the verses by saying that they point to the end points of the sciences. Each of the miracles brought a very important perspective to the verses by saying that they point to the end points of the sciences.

Key Words: The Quran verses, Commentators, Scientific Commentary

1.GİRİŞ

Tefsir tarihi içerisinde modern veya çağdaş dönem olarak anılan süreçte ortaya çıkan tefsir hareketlerinin en temel dinamiği Batı medeniyetinin hâkimiyeti karşısında İslam'ın ve Kur'an'ın üstünlüğünü gösterme gayreti ve bunun bir yansıması olan İslam toplumlarının sözde geri kalmışlığına çare olarak yeniden Kur'an'a dönüş fikridir.¹

Bu dönemde geçmiş tefsir birikiminin yeterli olup olmadığı tartışılmış, Kur'an yorumunda yeni metodlara yönelinmiştir. İslâm Dünyası'nı oluşturan coğrafya, Batılı devletlerin sömürsü ve nüfuzu altındadır. İktisadî ve teknolojik alanlarda Batılı devletlerin ilerlemesi karşısında İslâm

¹ Paçacı, Mehmet "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu", *İslâmiyat*, VI, sayı:4, s.95, Ankara, 2003.

toplumlarında geri kalmışlık psikolojisi hâkim olmuştur. Bu şartlar içinde yaşayan Müslümanları etkileyen olaylardan en önemlisi Fransız filozofu Ernest Renan'ın aşağılayıcı ifadeler ile İslâm Dünyası'nın bu halini Kur'ân-ı Kerim'e bağlaması olmuştur. Renan "*L'Avenir de la Science*" adlı eserinde ve 1883'te Sorbonne'da verdiği "*L'Islamisme et la Science*" başlıklı bir Konferans'ta İslâm'ın bilimsel ve düşünsel ilerlemeye engel olduğunu, İslâm'a hakaretler yağdırarak ifade etmesi Müslüman aydınları arasında oldukça tepki uyandırmıştır. Buna reddiyeler ve savunmalar yazılmıştır. Ona göre Batı'nın birçok alanda ilerlemiş olması ve İslam coğrafyasındaki üstünlüğü karşısında Müslümanların geri kalmalarının sebebi Kur'ân'dır.²

Bu itham Mısır, Osmanlı Türkiyesi, Hint Alt Kıtası, Asya Pasifik ve İran gibi o dönemin ilim merkezlerinde tartışılmaya başlanmış, Kur'ân'ın ve İslâm'ın gerilemenin sebebi olamayacağı, temel fikri etrafında çeşitli cevaplar verilmiştir. Buna bağlı olarak farklı tefsir usûlleri ortaya çıkmıştır. Kur'ân metninin ilahîliğini, beşer üstü ve mu'cize oluşunu, bilimsel verilerle çelişmediğini göstererek ispat, Kur'ân'ın toplum hayatına aktarılabilmesini temin etme, metnin edebî i'cazını vurgulama gibi hedefleri olan bu ekollerin her birinin ortaya çıkışında bir yandan dönemin özellikleri etkin olurken diğer yandan birbirlerinden etkilenmeleri de söz konusu olmuştur.

Bu süreçte üç temel yönelişten bahsedilebilir. Bunlardan ilki "*Bilimsel Tefsir*" ekolüdür. Kur'ân'ın bilimsel gelişmeleri engellemediği bilakis Kur'ân'da her türlü gelişmeyi teşvik edici âyetler olduğunu ifade eden bu ekol, Kur'ân'da bilimsel keşif ve gelişmelerle çelişen hiçbir âyetin bulunmadığını ispata çalışmıştır.³ Doğrudan Kur'ân'a yönelik söylemi ilgi görmüştür. Bu amaçla geçmiş tefsir birikimi tenkit ve analizden geçirilmiştir. Kur'ân mesajlarını doğrudan halka ulaştıracak "*İçtimâî/İslâhî*" ve "*Konulu Tefsir Ekolü*" gibi metodlar ile Kur'ân yeniden hayata taşınmak istenmiştir. Buna mukabil Kur'ân'ın ma nalarının kelimelerin seçiminde ve diziminde yattığını ifade eden ve Kur'ân'ın "*Edebî İ'câz'ı*" na vurgu yapan bir yöneliş de kendini yeniden hissettirmiştir.

Biz bu makalemizde ilmî tefsirin ne manaya geldiğini, tarihî seyir içerisinde ilmî tefsiri kabul edenler ve ret edenler hakkında bilgi verip, kitaplarında verdikleri ilmî veya fennî tefsir örneklerini derlemeye çalışacağız. İlmî / Fennî Tefsir, İslâm'ın bir akıl ve bilim dini olduğunu göstermek suretiyle modern dönemde ortaya atılan İslâm bilime karşıdır veya Kur'ân ile ilmî keşifler çatışır tezlerini çürütme ve Kur'ân ile modern bilimin uyumunu ispatlama amacına dayanan, Kur'an'ı ilmî veriler ışığında tefsir etmeye çalışan bir disiplindir.

Kur'ân'da gayb âlemi ile ilgili bilgilerin yanında şahâdet/varlık âlemi ile ilgili bilgiler de vardır. Bu bilgiler, insan ve diğer varlıkların bilgilerini de kapsamakta insanların birbiriyle ve kâinatla olan ilişkilerini çeşitli yönlerden ele alarak açıklamaya çalışan bilim dallarının konuları içinde yer almaktadır. İşte bu konularla ilgili âyetlerin, tecrübeye dayalı bilim dallarının verileriyle açıklanmasına ilmî tefsir denmektedir. Bu ilim dalında âyetlerdeki ilmî terimler açıklanır, oradan çeşitli ilim ve felsefî görüşler çıkarılır. Kâinâtın yaratılışı, dünyanın oluşumu, çekim kanunu, yedi kat gök, kâinatın genişlemesi, ay ve güneş ışığı, ay ve güneşin yörüngeleri, dünyanın yuvarlaklığı ve dönüşü gibi astronomi; yeryüzündeki denge ve kömürün oluşumu gibi jeoloji, hava basıncı, eşyanın çift oluşu, demir ve atomun bahsedilmesi gibi fizik ilmiyle ilgili, botanik ve genetik gibi biyoloji, sağlık, zararlı yiyecek ve içeceklerden sakınma gibi tıp, insanın yaratılışı gibi antropoloji, din duygusu, dinî şuur, mizaç, karakter ve kişilik gibi psikoloji ilim dallarıyla ilgili âyetler, bu ilim dallarının verilerinden yararlanılarak yorumlanır.

Kur'ân-ı Kerim'de özellikle Mekkî sûrelerde çok miktarda kevnî hakikate işaret edilmiştir. Yer, gök, dağlar, denizler, insan, kuş, böcek ve hayvanlardan bahsedilmiştir. Bu husus insanların dikkatini çekmiş, ancak özellikle ilk dönemlerde bu âyetlerdeki bilgilerin mahiyeti hakkında fikir yürütme yerine hikmeti üzerinde durulmuştur. Bu durum hicrî II. (miladi VIII.) yüzyılın başından

² Kutluer, İlhan, "Batılılaşma", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 156.

³ Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Mısır 1976, II,474.

itibaren değişmeye başlamış, âlimler kevnî hakikatlerden bahseden âyetler ile ilgili fikir yürütme sürecine girmiştir. Zamanla astronomi, coğrafya, hendese, fizik, kimya, matematik, botanik, biyoloji, tıp, eczacılık ve ziraat gibi bilim dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve Kur'an'da yer alan bilgiler inceleme konusu yapılmıştır. Gazzâlî *Cevâhirü'l-Kur'an* adlı eserinde ilmî tefsire dair geniş bilgi verir. Ona göre Kur'an bütün ilimleri ihtiva etmektedir ve bu açıdan da incelenmelidir.⁴

İlmî tefsir için üzerinde görüş birliğine varılan bir tanım yapılmamış, ancak birbirine yakın veya aralarında küçük farklılıklar bulunan tarifler yapılmıştır. Bunlardan birinde bilimsel tefsir, Kur'an ibarelerindeki ilmî istihlaları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefi görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşidi olarak ifade edilmiştir.⁵ Buna göre ilmî tefsir, Kur'an ibarelerine ilmî istihlaları hâkim kılmaya, bu ibarelerden çeşitli bilimsel ve felsefi görüşleri çıkarmaya çalışan tefsirdir.⁶ Tarifteki ilmîlik genelde, gözlem ve deneye dayanan bilimlere olarak algılandığından dolayı⁷ bazıları "felsefi görüşler" ifadesinin ilmî tefsir tanımına uygun olmadığını söylerken, bazıları da bilimsel tefsirin bu tanımının bazı sapmalara ve aşırılıklara neden olması ihtimalini göz önüne alarak, ilmî tefsiri, "modern ilimler ile uzlaşan tefsir," diye tarif etme ihtiyacını hissetmiştir.⁸

İlmî tefsir, müstakil bir tefsir ekolü olarak XX. asırda net bir şekilde ortaya çıktığı için,⁹ daha önceden belirli bir tanımı yapılamamıştır. Bundan dolayı, ilmî tefsir ile ilgili olarak ortak bir noktada buluşulamamıştır. Bazı bilginler ılımlı bir üslup benimserken, bir bölümü de Kur'an lafızlarını zorlayan bilimsel açıklamalarla aşırıya kaçmıştır.

XIX. yüzyıla kadar yerinde sayan ilmî tefsir çalışmaları, batıda yaşanan teknolojik gelişmeler ve buna paralel olarak Müslümanların kültürel alanda batı ile olan ilişkilerinin canlanmasıyla birden rağbet görmüş ve birçok müfessirin, kendilerini zaman zaman başvurmaya zorunda hissettiği bir alan haline gelmiştir. Her yerde ve devirde meydana gelen bir fikrî hareketi onaylamayan kimseler bulunduğu gibi, taraftar olanlar da olmuştur. İlmî /fennî tefsir hareketini de kabul edip tasvip edenler olduğu gibi şiddetle karşı çıkan İslâm âlimleri ortaya çıkmıştır.

2. İLMÎ TEFSİRE OLUMLU BAKANLAR

Kur'an'da fıkıh, kelâm, ahlâk, hukuk, tasavvuf ve tarih ile ilgili bilgilerin yanında tıp, astronomi, jeoloji, fizik, psikoloji ve felsefe gibi bilim dallarıyla ilgili bilgilerin bulunması birçok bilim adamını bu açıdan Kur'an'a yönelmeye ve yorum yapmaya sevk etmiştir. Bu yöneliş de ilmî tefsiri ortaya çıkarmıştır. Kur'an'a bilimsel yöneliş ilk önce İslâm felsefesiyle başlamıştır. Bu ilmin ilk öncülüğünü de İmam Gazzâlî, yapmıştır. Bu sahada ilk tefsir yazan, *Mefâtihu'l-Gayb* müellifi Fahrüddin Râzî olmuştur. Son asrın ilmî/fennî tefsir alanında en büyük temsilcisi ise *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı eseri yazan Tantâvî Cevherî' (ö. 1940) dir.¹⁰ Fakat Kur'an âyetlerinin bilimsel buluşları içerdiğini savunan İlmî/fennî tefsir, son iki asırda gelişmiştir.

İlmî tefsir anlayışına göre Kur'an'da bütün bilimlere yer alır. Buna göre, 19. yüzyıldan itibaren batıda gelişen bilimlere ile Kur'an arasında bir çatışma yoktur. Üstelik Kur'an bazı bilimlere ve bilimsel buluşlara kaynaklık etmiştir. İlmî tefsir alanındaki ilk eserlerden biri el-İskenderânî (öl. 1888)'nin "*Keşfu'l-Esrârü'n-Nurâniyye*" adlı eseri, diğeri de Gazi Ahmet Muhtar Paşa (ö. 1918)'nin "*Serâiru'l-Kur'an*" adlı eseridir. İlmî tefsirin en meşhur temsilcisi ise Tantâvî el-Cevherî (ö.1940)'dir. el-Cevherî önceki müfessirlerin çoğunlukla ahkâm ayetleri üzerine yorum yaptıklarını, Kur'an'da ahkâm ayetlerinden daha çok bulunan kevnî ayetleri ihmal ettiklerini belirtir. Bundan

⁴ Binşık, Abdülhamit, "Tefsir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XL, 289.

⁵ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, II, 474; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 423.

⁶ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, II, 474

⁷ Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, tsz., s. 96

⁸ Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 51; Ateş, Abdurrahman, "Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki İlk Muharrikî", *AÜİFD*, XLIV, (2003) Sayı 1, s. 111-134

⁹ Kırca, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, s. 52.

¹⁰ Koç, Mehmet Akif, "İlmî Tefsir", *DİA*, XL, 289.

dolayı onun yazdığı “*el-Cevâhir fi Tefsiri'l- Kur'an*” adlı eser tefsir çalışmasından çok, bilimler ansiklopedisi gibidir. İçinde astronomi, tıp, kimya, biyoloji, fizik gibi bilim dallarına ait bilimsel makalelere, resim, grafik ve istatistiklere ve birçok bilimsel verilere yer verilmiştir.¹¹

Bugün bir ekol haline geldiği şekliyle değerlendirdiğimiz ve bu ölçüler çerçevesinde geçmişe baktığımızda, ilmî tefsir ile ilgili düşünce ve çalışmaların çok eskilere kadar uzandığını görürüz. Bilimsel tefsir adına yapılmamış olmakla birlikte bu çalışmaların, muhteva itibariyle bugünkü manada ilmî tefsir özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz. İlmî tefsirin teorik olarak ele alınmasında öncülük yapanlardan Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebu'l-Fadl el-Mursî (ö. 695/1257), ayetleri kendi çağının verileriyle yorumlayan Râzî (ö. 606/1209) ve tefsirinden çok Kur'an ilimleri alanında yazdığı eserlerinde (*el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an* ve *Mu'tereku'l-akrân fi I'câzi'l-Kur'an*) ilmî tefsire dair görüşlerini ifade eden Cemâluddîn Suyûtî (ö. 911/1505) bu alanın ilk temsilcileri sayılmaktadır. Gazzâlî'nin bu konudaki ölçüsü ve hareket noktası “*bütün ilimlerin Kur'an'da bulunduğu*” fikri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gazzâlî bu fikirlerini *İhyâ Ulûmi'd-din* adlı eserinde ele alır.¹² Fakat *İhya'dan* sonra te'lif ettiğini söylediği¹³ *Cevâhiru'l-Kur'an* adlı eserinde ise bu konudaki düşüncelerini daha geniş bir şekilde ifade eder ve sözünü ettiği bazı ilimleri örneklerle açıklamaya çalışır.¹⁴

Gazzâlî'den yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşayan Ebu'l-Fadl el-Mursî de Kur'an'ın, öncekilerin ve sonrakilerin bütün ilimlerini bir araya getirdiğini, bunu Hz. Peygamber'in haber verdiğini, Hz. Peygamber'den de sahabenin aldığını, hatta sahabeden bazılarının “*Eğer devemin yularını kaybetsem onu Allah'ın kitabında bulurum.*” dediklerini, tâbi'nin de bu konuda sahâbeye tabi olduklarını, ancak sonradan gelenlerin bu ilimleri nakletme konusunda zâfiyet gösterdiklerini, hatta herkesin belli bir konuyu ayakta tutmaya çalıştığını ve ilgili âyetin manasına temas etmeden, vermek istediği şeyi düşünmeden bunu yaptığını söyler.¹⁵ Daha sonra Gazzâlî 'den bir adım daha ileri giderek, birçok ilim dalına ve sanata işaret eden ayetleri sıralar.¹⁶

Fahrüddin Râzî ise, ilmî tefsir ile ilgili olarak daha önce ortaya atılan görüşleri ayrıntılı bir şekilde işleyen ilk müfessirdir. Tefsirinin çok çeşitli meseleler ihtiva etmesi nedeniyle bazı ilim adamları, “*Râzî'nin tefsiri, tefsirden başka her şeyi ihtiva eder.*” demişlerdir.¹⁷ Bazı alimler de, Râzî 'ye yöneltilen eleştiriye “*onun tefsiri, tefsirle birlikte her şeyi ihtiva eder.*” şeklinde karşılık vermişlerdir.¹⁸ Kur'an'da sık sık insanların dikkatlerinin çekildiği gökyüzü, yeryüzü, tabiat olayları, insan ve hayvanlar âlemi ile ilgili ayetlerin hemen hepsinde, “*meseleler*” ve “*bölümler*” başlığı altında konuları uzun bir şekilde ele alır. Kâinat hakikatlerini derinlemesine inceleme ve araştırmanın gerekliliğine inanır. Aynı zamanda bu inceleme ve araştırmanın, Kur'an'ın manasından uzaklaştırmak bir yana, Kur'an'a olan imanı daha da mükemmel hale getirdiğini iddia eder.¹⁹

İlmî tefsir, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Fahrüddin er-Râzî, Zerkeşî, Süyûtî, Kâtib Çelebi, Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî ve Gâzi Ahmed Muhtar Paşa gibi âlimler tarafından teorik açıdan savunulmuşsa da uygulamada ortaya konan eserler yeterli olmamıştır. Meselâ Kur'an'ın pek çok ilmi ihtiva ettiği görüşünde olan Süyûtî'nin bazı âyetlerin tıp, hendese, cebir gibi ilimler için kaynak teşkil ettiğine dair verdiği örnekler konuyu bütünüyle ortaya koyacak sayıda ve nitelikte değildir.²⁰ Mısır ve Suriye'de ordu tabibi olarak görev yapan Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin *Keşfü'l-esrâri'n-nûrâniyyeti'l-Şur'âniyye fi mâ yete'allâku bi'l-ecrâmi's-semâviyye ve'l-arziyye ve'l-hayevânât ve'n-nebâtât ve'l-cevâhiri'l-ma'deniyye* adlı eseri tam bir tefsir niteliğinde olmasa

¹¹ Koç, “İlmî Tefsir”, *DİA*, XL, 289.

¹² Gazzâlî, Ebu Hamid, *İhyâ Ulûmi'd-Din*, Mısır, tsz., I, 297.

¹³ Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'an*, Mısır 1329, s. 29.

¹⁴ Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'an*, s. 21-34.

¹⁵ Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1987, II, 1029.

¹⁶ Suyûtî, Celâluddîn, *Mu'tereku'l-akrân fi I'câzi'l-Kur'an*, Mısır, 1973, 1,20-22; Suyûtî, *İtkân*, II, 1030, 1032.

¹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 244.

¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 244.

¹⁹ Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, tsz., IX, 137.

²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1030-1033.

da bu alanda Süyûtî'den sonra yapılan en önemli çalışmadır. Eserde zamanın bilimsel gelişmeleri ekseninde bazı yorumlar ortaya konulmaktadır.

Bu konudaki en derli toplu çalışma Tantâvî Cevherî tarafından *el-Cevâhir fî tefsîri Qur'âni'l-Kerîm* adıyla kaleme alınmış ve modern bilimle ilişkili görülen âyetler bazı teknik verilerin ve bilgilerin ışığında tefsir edilmiştir. Eserin yazılışındaki asıl amaç, Kur'ân'da bilimin konuları arasında düşünülebilecek birçok âyetin bulunmasına rağmen müslüman ilim adamlarının daha çok fıkıh vb. alanlarla ilgilenip pozitif bilimi ihmal ettiğinden yapılacak yeni çalışmalarla bunun telâfi edilmesi gereğini vurgulamaktır.²¹ Günümüzde özellikle "*ilmî i'câz*" çalışmaları alanında geniş bir literatür oluşmuştur.²²

Fennî/ilmî tefsir hareketinin, ülkemizdeki temsilcisi Gâzî Ahmet Muhtar paşa (1918) olmuş ve astronomi ile ilgili 100'e yakın âyeti toplamış ve onları zamanının yeni ilimleri ile tefsir etmiştir. Müellif eserine, "*Serâirü'l- Kur'ân*" ismini vermiştir ve bu eser sahasında yazılan ilk ciddi eserlerden sayılmıştır. Mısır'ın ve İslâm âleminin meşhur edipleri arasında zikredilen Mustafa Sâdık er-Râfî'i "*I'câzu'l- Kur'ân*" adlı eserindeki "*el- Kur'ân ve'l-Ulûm*" başlıklı bölümünde, fennî tefsirin gelişme tarihini ve bu tefsir üzerindeki görüşlerini belirttikten sonra, Kur'ân'ın, ilimlerle olan münasebetine değinerek, onun bütün ilimleri ihtiva ettiğini ifâde etmeye çalışmıştır. Meşhur tabip Dr. Abdülaziz İsmail (1942) "*el-İslâm ve't-Tıbbu'l-Hadîs*" adlı eserinde, bilhassa tıp olmak üzere ilmî konulara yönelmiştir. Son devir fennî tefsirin en mühim temsilcisi şüphesiz Tantâvî el-Cevherî (1940)'dir. "*el-Cevâhir fî Tefsîri'l- Kur'ân*" adlı 25 ciltlik muazzam eserinde, zamanımıza kadar, bu alan ile ilgilenen kimselerden daha fazla fennî/ilmî tefsir örnekleri vermiş ve bu sahada müstakil bir eser meydana getirmiştir.

Tantâvî'den sonra, her ne kadar fennî tefsir metodunu tam olarak benimsememiş ve tenkit etmiş olmalarına rağmen Ahmet Mustafa el-Merâgî, M. Reşid Rıza, Seyyid Kutüb gibi müfessirler, eserlerinde bazı âyetlerin tefsirinde bu metoda başvurmadan geri kalmamışlardır. İslâm dini ile ilmîn veya Kur'ân'la ilmîn dostluğu, yakınlığı ve hatta ortaklığı çalışmalarına katılmış olan ve bu alanda eser yazanlardan biri de Abdurrazzâk Nevfel'dir.²³

Bu tefsir hareketi dirâyet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlamış olsa bile Gazzâlî ile sistemleşmeye başladığı söylenebilir. Bu anlayış içerisinde tefsir yazan ve bunu en güzel şekilde tatbik eden de Fahrudin er-Râzî (606/1209)'dir. Bunlardan sonra da fennî tefsir hareketinin bayraktarlığını Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursî (655/1257) ile Suyûtî (911/1505) yapmışlar ve bu hareketi canlı tutmaya çalışmışlardır. Zerkeşî, Suyûtî, Kâtip Çelebi, Erzurumlu İbrahim Hakkı ekolün savunucularından olmakla birlikte, bu hareket Tantâvî Cevherî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Günümüzde fazla kabul gören ve ağırlık kazanan tefsir çeşitlerinden biri de hiç şüphesiz ilmî tefsirdir.²⁴

3. İLMÎ TEFSİRİ RED/TENKİT EDENLER

Gazzâlî'nin yaklaşımının aksine Kur'ân'da Araplar'ın anlayamayacağı şeylerin bulunmadığını söyleyen İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî ilmî tefsir hareketine olumsuz yaklaşmıştır. Kur'ân'ın Arap toplumu için ne ifade ettiğini araştıran Şâtîbî onun bir ilim kitabı gibi algılanmasının yanlış olacağını söyler. Şüphesiz Kur'ân'da çeşitli ilimler vardır ve bunlar ya Araplar'ın bildiği ilimlerdir ya da bildikleri ilimler üzerine kurulmuştur.²⁵ Şâtîbî'nin kendi içerisinde tutarlı gibi görünen bu fikri, Kur'ân'ın sadece ilk muhataplarını dikkate alan ve yalnız onların algılarına hitap eden bir

²¹ Tantâvî el-Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Mısır 1350, Mukaddime, I, 2-3.

²² Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, II, 349-362; Birşık, Abdülhamit, Tefsir, *DİA*, XL, 289.

²³ Koç, "İlmî Tefsir", *DİA*, XL, 289.

²⁴ Koç, "İlmî Tefsir", *DİA*, XL, 289.

²⁵ Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan, İst. 1993, I, 45-47; II, 77.

kitap olduğu düşüncesine dayandığı için kabul edilemez niteliktedir. Esasen ana çizgi onun görüşleri çerçevesinde devam etmemiştir.²⁶

İlmî tefsir anlayışı, vahyin anlaşılması ve yorumlanmasında varsayımları zamanla değişen bilimi esas aldığı için ve Kur'an'da geçen kelimelere yeni anlamlar yüklediği için eleştirilmiştir. İlmî tefsir anlayışını bu şekilde eleştirenlerin başında gelen Emin el-Hûlî, bu yöneme karşılık Kur'an'ın anlaşılmasında edebî tefsir denilen yeni bir yöntem önermiştir.

İlmî / Fennî tefsir hareketine ilk sistemli itirazın, Endülüslü Fıkıhçı Ebû İshâk b. Musa eş-Şâtıbî (790/1388)'den geldiğini görmekteyiz. Reşid Rızâ, Mustafa el-Merâgî ve Hüseyin ez-Zehebî (ö.1399/1978) de fennî tefsirin aleyhinde olanlardır.²⁷ Kur'an'ın Araplara gönderilen ve onlar tarafından anlaşılan bir kitap olduğunu iddia ederek, bu ilk muhataplar tarafından bilinmeyen anlamların Kur'an lafızlarına yüklenemeyeceğini, yoksa Kur'an'ın belâğatından söz etmenin doğru olmayacağını söyler.²⁸ Konuya itikâdî açıdan bakarak: Allah Kur'an'ı, dinin kanunlarını içeren son kitap olarak gönderdiği için, her Müslümanın ona inanması ve emirlerini yerine getirmesi gerekir. Şayet her şey Kur'an'da var diyenlerin yolundan gidersek o zaman mühendislik, astronomi, tıp, fizik, kimya ve diğer ilimlerin teorilerinin kaynağı Kur'an'dadır, diye kabullenmemiz gerekir. O zaman da, Müslümanların imanlarına şüphe sokmuş oluruz. Zira bilimsel kurallar ve onların teorileri değişkendir. Bir zaman doğruluğu savunulan bir teori, yanlışlığı ortaya çıkınca terkedilir. Bu durumda daha önce Kur'an'da var dediğimiz yanlış teori sebebiyle Müslümanların Kur'an'a itimadını ve inancını zayıflatmış oluruz.²⁹

Bundan anlaşılıyor ki, ilmî tefsiri kabul etmeyenler, bu ekole hem Kur'an'ın i'câzı açısından hem de Müslümanların itikadları yönünden uygun görmemektedirler. Şu nokta da önemli ki, elbette Kur'an fen ve diğer bilimlerin dayandığı temel kuralları ortaya koyan bir kitap değildir. O, bir dinin kitabıdır ve asıl hedefi de Allah'ın rızasını, emir ve nehiyelerini bildirerek, hak yoldan çıkmış insanları hidayete yönlendirmektedir. Bu sebepten, doğal olarak Kur'an'ı bilimsel teorilerin kaynağı görmek yanlıştır. Fakat Kur'an'ın lâfızlarını vahyedildiği dönemin anlayışına hasr ve hapsetmek de ayrı bir yanlıştır. Bilindiği üzere âyetlerin tefsirinde nüzûl sebebi mühimdir. Ama Kur'an'ın manalarını sadece o devrin anlayışından ibaret zannetmek de ayrı bir yanlıştır. Böyle bir anlayış tefsirde yeniliğe ve zenginliğe karşı çıkıp varlıkta yokluğa düşmek demektir. Ashabın vermediği anlamları Kur'an lafızlarına vermek, gelişen fen ve teknoloji verilerinden istifade ederek tefsir etmek bize göre yanlış bir metod değildir. Bu aynı zamanda Kur'an'ın, sadece Araplara gönderilen mahallî bir kitap olmayıp çağlar üstü olduğunun en büyük bir delilidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken, âyetleri bilimsel teorilerle değil ispatlanmış ilmî verilerle açıklamak ve bu ilmî değerlendirmenin nihâî bir anlayış olduğunu ileri sürmemek gerekir. Kur'an'a yeni fennî bir yorum getiren bunun kendi yaşadığı dönemin ilmî verilerine dayandığını, bunların değişmesi durumunda Kur'an'ın, o istkamette de yorumlanabileceğini beyan etmesi gerekir.³⁰

4. İLMÎ TEFSİR SAHASINDA YAZILAN ESERLER

Fennî veya ilmî tefsir başlıkları altında da incelenen bu ekolün örnekleri arasında şu eserleri sayabiliriz:

1-Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin *Keşfü'l-esrâri'n-nûrâniyye*'si (Kahire 1297).

2-Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın *Serâirü'l-Şur'ân fî tekvîni ve ifnâ'i ve i'âdeti'l-ekvân*'ı (İstanbul 1336).

3 -Tantâvî Cevherî'nin *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Şur'âni'l-Kerîm*'i.

²⁶ Birişik, Tefsir, DİA., XL, 290.

²⁷ Koç, "İlmî Tefsir", DİA., XL, 289.

²⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirân*, II,491; Demirci, Muhsinin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, 2011 İstanbul, 236-246.

²⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirân*, II, 492.

³⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 236-246.

4-Abdürrezzâk Nevfel'in *el-Ḳur'ân ve'l-'ilmü'l-ḥadîs* (Kahire 1378), *el-Î'câzü'l-'adedî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm'i* (Beyrut 1987).

5-Abdülazîz İsmâil'in *el-İslâm ve't-tıbbü'l-ḥadîs'i* (Kahire 1938, 1957)

6-Hanefî Ahmed'in *Mu'cizâtü'l-Ḳur'ân fi vaṣfi'l-kâinât'ı* (Kahire 1954; *et-Tefsîrû'l-'ilmî li'l-âyatü'l-kevnîyye*, (1960, 1968).

7-Hind Şelebî, *et-Tefsîrû'l-'ilmî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm beyne'n-nażariyye ve't-tatbîk*, Tunus 1985.

8-Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsîrû'l-'ilmî fi'l-mîzân*, Beyrut 1411/1991).

5. İLMÎ TEFSİR ÖRNEKLERİ

İnsaflı her insan, içerisinde asla bir çelişki olmayan ve modern bilimlerle hiçbir şekilde çatışma içinde bulunmayan yegâne kitap Kur'ân olduğunu kabul etmektedir. Çünkü o, Allah kelâmıdır ve herhangi bir tahrif ve tağyire uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Esasen onun bilimle çatışmamasının sırrı da budur.

Kur'ân, insanın yaratıcısı ile olan ilişkisi konusunda geniş açıklamalarda bulunduğu gibi, onun kâinat ve eşya ile olan ilişkileri konusunda da genel prensipler koymuştur. Ancak o, hem koyduğu bu genel prensiplerin ve ilmî değerlerin, hem de eşyanın mahiyetinin araştırılmasını insan aklı ve zekâsına bırakmıştır. Böylece Kur'ân insana, aklını ilim yolunda kullanma fırsatını vererek, ona yeryüzünün hatta evrenin en üstünü olduğunu test etme yolunu açmıştır. Ancak şu da bir geçektir ki, Kur'ân söz konusu bu bilimsel gerçekleri ve genel prensipleri, sadece indirildiği asrın ilmî anlayışına hitap etmemiş, her çağın anlayışına uygun gelecek bir biçimde de ifade etmiştir. Bu bakımdan her çağın insanı kevnî konular ile ilgili ayetleri, çağlarının ilmî anlayışlarına göre yorumladıklarından aralarında anlayış farkları meydana gelmiştir. Kur'ân tabiat ilimlerini kendine konu yapmamıştır. Çünkü bu ilimler gelişme ve tekâmül kanununa tabidirler. Çünkü Kur'ân'ın gayesi çeşitli ilimleri kendine konu edinmek değil, hak yoldan çıkmış insanları hidâyete yönlendirmektir. Bu bakımdan o, söz konusu yüce gayesini gerçekleştirirken bir taraftan insanların dikkatlerini çekmek, ibret almalarını sağlamak, mü'minlerin imanlarını kuvvetlendirmek amacıyla zaman zaman çeşitli ilimlere işaret etmiştir. İşte bu durumda müslümanın görevi, Kur'ân'ın bu yönüne bakarak her asırda Kur'ân'ın tabiat ve fen bilimleriyle sağladığı muazzam uyumu görmek ve imânını güçlendirmek olmalıdır.³¹

6. İLK DEVİRDE YAPILAN İLMÎ TEFSİR ÖRNEKLERİ

İlmî Tefsirin, bugün genç nesil arasında kabul görmesinin sebebi, Kur'ân'ın bütün ilimleri içerdiği anlayışdır. Bu yolu benimseyen kimselerin bakışında da, Kur'ân, dinî, itikadî ilimlere tanık olmakla beraber, onun diğer çeşitli ilimleri de içerdiği fikri bulunur. Kur'ân'ın dinî ilimler dışındaki tecrübî ilimlerle olan ilişkisi, onlara olan etkisi, insanları onları öğrenmeye teşviki, günümüzde yeni ortaya çıkmış bir konu değildir. İslâm'ın ilk devirlerinden beri, bu fikirleri savunanlar ortaya çıkmış, bu konuda risale, kitap ve tefsirler yazılmıştır.

Örnek verecek olursak, İmam Gazzâlî, Kur'ân tefsirinde bu yönü teşvik ettiğini görmekteyiz. *İhyâu Ulûmi'd-Din* adlı eserinin IV. babında bazı âlimlerden naklen “Kur'ân 77200 ilim içerir, ondaki her bir kelime ilimdir ve her kelime için zahir, bâtin, had ve matla” olarak dört mana vardır.”³² Yine İbn Mes'ud'dan rivayetle “İlmü'l-Evvelini ve'l-Ahirini isteyenler Kur'ân'ı düşünsünler”³³ denilmektedir. Gazzâlî, *İhyâ'dan* sonra telif ettiği *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde, *İhyâ'da* temas ettiği yukarıdaki hususları daha detaylı olarak anlatır. Bu eserinin 4. faslında, ilimlerin şubelere ayrılışını ele alır ve onları Kur'ân'a dayandırarak taksim ve beyân eder ve orada Kur'ân ilimlerini iki bölüme ayırır:

³¹ Emin El- Hülî, “Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu”, (trc. Mevlüt Güngör), *İA. Dergisi*, Ankara 1988, C.II, sy., 6, s. 37-38; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.230.

³² Gazali. İhyâ, III. 135; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 245.

³³ Gazali. İhyâ, III. 135; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 245.

“Birincisi, kabuk ilmî ki lügat, nahiv, kıraat, harflerin mahrecleri ve zâhirî tefsir gibi ilimleri kapsar. İkincisi ise, öz ilimdir ki kıssalar, kelâm, fıkıh usûlü, fıkıh, Allah ve ahireti bilme ve doğru yolu bulma gibi konuları kapsar³⁴. Beşinci fasılda da “Kur’ân'dan çıkan tıb, nücûm, astronomi, zooloji, cerrâhî, sihir, tılsımlara ait ilimleri ele alır ve sonra, bunların arkasında da sayılamayacak kadar ilimlerin olduğunu ve onları ancak ehil kimselerin bilebileceklerini söyler. İnsan aklının sınırlı oluşu sebebiyle, idrakine sığamayan ilimlerin var olduğundan bahseder.³⁵ Güneş ve ayın yörüngelerinde bir hesapla hareket etmeleri, gece ve gündüzün oluşu gibi şeylerin hakikatini en iyi şekilde, göklerin ve yerin terkiibini bilen heyet âlimleri bilebilir.

Yine, Gazzâlî İnfîtar Sûresinin 6-8. “*Ey insan, seni; yaratan, düzelten, tamamlayan, seni dilediği şekli veren, keremi engin Rabbine karşı nankör davranmaya sürükleyen ne?*” âyetlerini insan organlarının açık ve gizli anatomisini, onların sayısını, türlerini, hikmetlerini ve faydalarını bilen kimseler anlayabilirler. O halde, sen Kur’ân'da evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerinin varlığını düşün,³⁶ demektedir.

İlmî tefsir anlayışını sistemli bir şekilde ele alan ilk kişinin Gazzâlî olduğunu söylesek de, bu yoldaki çalışmaların târihini Gazzâlî'den çok daha öncelere götürmek mümkündür. Bu hareketi Abbasîler devrinin ilim ve tercüme hareketleri devrine kadar götürebiliriz. İlim ehlerinden olan ve ilim adamlarını seven Halife Me'mûn, eski Yunan kültür eserlerini Bağdat'a getirtmiş, tercümelerini yaptırmış ve Müslümanlardan bir grup bu eserleri okumuş, dışarıdan gelen fikirlerin, dinî inançlarla uyuşup uyuşmadığını araştırmış, uyuşanı almışlardır. Uyuşmayanları da ret ve tenkit etmişlerdir. Hatta bu tefsir hareketinin ortaya çıkışını dirayet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlatabiliriz. Fakat ilmî tefsirin derli toplu merkezleşmiş ve sistemleşmiş hâli Gazzâlî (ö. 505/1111) de görülür. Onun görüşlerini, bu anlayış içerisinde en güzel şekilde uygulamaya koyan da Fahrüddin er-Râzi (ö. 606/1209) dir. Bunlardan sonra da ilmî tefsir hareketinin bayraktarlığını Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursi (ö. 655/1257) ile Celâleddin Suyûtî (ö. 911/1505) yapmışlar ve bu hareketi canlı tutmaya çalışmışlardır. Bilhassa Suyûtî, Kur’ân'ı, ilimlerin kaynağı ve menbaı olarak görür. Allah'ın her şeyin ilmîni onun içersine koyduğunu, her türlü hidâyet ve sapıklığı onda açıkladığını, söylemektedir.³⁷ İlmî tefsir konusunda, Gazzâlî'nin yolunu takip etmiştir. İlmî tefsir hakkındaki görüşünü “*el-İtkân*” adlı eserinin 65. bölümünde ve “*el-İklil fi İstinbatı*”t-Tenzil” adlı eserinde çeşitli ilimleri içeren âyetleri, hadisleri, sahâbe ve âlimlerin sözlerini toplamıştır. En'âm Sûresi'nin 38. “*...Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik*” âyeti ile Nahl Suresinin 89. “*Biz sana, her şeyi apaçık beyân eden bir kitâp indirdik.*” âyetini delil getirir.

Kur’ân, ibret için zaman zaman bu ilimlere temas eder. Bunları iyice kafalarına yerleştirmek bir sinema şeridi gibi gözlerimizin önüne sermek için, muhatapların bakışlarını bazen dış âleme çevirir, bazen de bizzat kendine yöneltir. Yakîn ile zan, ilim ile cehâlet arasını gayet güzel bir şekilde ayırır. Kısacası, Kur’ân insanları, sağlam ilim yolunu düşünmeye teşvik eder. O, sadece okunacak bir ibâdet kitabı değildir. Kendinin yaşanmasını ve anlaşılmasını istemekte, önder ve rehber olarak insanlara doğru ve hak olan yolu göstermektedir. Dünyanın karanlık bir dönem içerisinde bunaldığı bir sırada, bir güneş gibi doğarak, o karanlıkları boğan, bugünün batı düşüncesine kaynaklık eden ve onlardaki ilim ve sosyal anlayışa esaslı bir şekilde tesir edip değiştiren, İslâm ve İslâm medeniyetinin temelini oluşturan, şüphesiz Kur’ân'dır. Miladi VIII ve XII. asırlar arasında Batı dünyasındaki Hıristiyan ülkelerde insan fikri ve bilimsel düşünce kısıtlanırken ve ilmî çalışmalar yasaklanırken, İslâm dünyasındaki medreselerde hür düşünce sayesinde ilmî araştırmalar ve buluşlar gerçekleşmekte ve her çeşit sanat teşvik edilmektedir.

Miladi XII. asra kadar her yönü ile batıya etkileyen İslâm, bu asırdan itibaren bir duraklama devresine girmiş, İslâm âleminde orijinal telif eserler görünmez olmuştur. Diğer İslâmî ilimlerde

³⁴ Gazzâlî, Cevâhiru'l-Kur'an, s. 21-25

³⁵ Gazzâlî, Cevâhiru'l-Kur'an, s. 21-25

³⁶ Gazzâlî, Cevâhiru'l-Kur'ân, s. 32-34.

³⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 3.

olduğu gibi tefsir ilmînde de önceki müfessirlerin söylediklerini tekrar etmekten başka bir şey yapılmamıştır. Avrupa'da Rönesans gerçekleşirken, ilim ve teknikte dev adımlarla ilerlemeye devam edilirken, İslâm âlemi bu ilerleyişe karşı kapılarını kapamış ve Avrupa'daki bu yeni hareketten ancak XVIII ve XIX. asırlarda haberdar olabilmiş ve İslâm âleminde yeni doğmaya başlayan bu reaksiyoner hareket, tefsir ilminde de kendini göstermiş adeta yeni bir ekol olarak “İlmî tefsir” ekolü yeniden canlanmaya başlamıştır.

Şunu da hatırdan çıkarmamak gerekir ki Suyûtî'den sonra duraklama devresine girdiğini söylediğimiz ilmî tefsir hareketi, zaman zaman bazı kişilerce ele alınıp canlandırılmak istenmişse de bunlar münferit hâdiselerden daha ileri gidememiştir. Mesela, Kâtip Çelebi (ö. 1657) felsefe ve ona bağlı ilimleri, varlıkların gerçeğini araştıran ilimler olarak tanımlamış ve bu ilimlerin okutulmasını istemiştir. Az da olsa, ilmî tefsirden söz etmiş, ilim ile din arasında bir niza bulunmadığını söylemiştir. *Mizânu'l-Hâkk* adlı eserinde, matematik bilen bir müftü ile bilmeyen bir müftünün fetvalarını mukayese eder ve matematik bilen müftünün fetvasının daha doğru olacağını savunur.³⁸ Yine XVIII. asırda Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1772) “*Mâ'rifeiname*” adlı meşhur eserinde, astronomi ilmîne ait geniş bir bilgi vermiş ve çağının ilim anlayışından örnekler vererek çağdaşlarından çok ileri ilmî görüşlere sahip olduğunu göstermiştir.³⁹

7. SON DEVİRDE YAZILAN İLMÎ TEFSİR ÖRNEKLERİ

XIX. asırda Avrupa'nın tesiriyle, İslâm âleminde meydana gelen uyanış hareketinden sonra, Kur'an'dan elde edilecek ilimler müstakil eserlerde toplanmaya başlamıştır. Kur'an-ı Kerim'deki çeşitli ilimlere ait âyetler bir araya getirilerek, yeni ilmî görüşlerle karşılaştırmışlardır. Bu şekildeki tefsir tarzı günümüzde pek revaç bulmuş ve bu alanda pek çok eser meydana getirilmiştir.⁴⁰

İlmi tefsir hareketinin XIX. asırdan itibaren canlandığını ve bu hareketi savunanların varlıklarını hissettirdiklerini söylemiştik. Bu hareketin bu asırdaki ilk temsilcisi Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1888) dir. Ve bu konuda telif edilen ilk eser, onun “*Keşfu'l-Esrâri'n-Nurâniyyeti'l-Kur'âniyye fi mâ Yete'allaku bi'l-Ecrâmi's-Semâviyyeti ve'l-Ardiyyeti ve'l-Hayvâniyyeti ve'n-Nebâti ve'l-Cevâhiri'l-Ma'deniyyeti*” adlı eseridir. Bu eser, İslâm âleminde Suyûtî'den sonra durgunlaşan ilmî tefsir hareketinin yeniden canlanmasına vesile olan ilklere aittir. Eser, 1880 de Mısır'da üç cilt halinde basılmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere gökler, yeryüzü, insan, hayvan, bitkiler ve madenlerin sırlarından, yaratılmalarından bahsetmektedir. Müellif el-İskenderânî, bu eserinin telif sebebini şöyle izah etmektedir: “1290 senesinde Şam'da Hıristiyan tabipler, taş kömürünün oluşması meselesini ele alarak, bunu Tevrat ve İncillerde aramaya kalktılar. Bu konuda kitaplarında bir şey bulamayınca bana, Kur'an'da olup olmadığını sordular. Ben de bu eserimi te'lif ettim.”⁴¹ Üç ciltten oluşan eden eser, yerküre ve göklerden ve içindeki varlıklardan, insan, hayvan, bitki ve madenler hakkında makaleler, bahisler, bölümler, türler, konular, sınıflandırmalar ve fasıllardan oluşmaktadır. Bunların içinde de ayrı ayrı bölümler vardır.

el-İskenderânî'yi, “*Tebâiu-İstibdâd ve Mesâriu'l-İsti'bâd*” adlı eseriyle Abdurrahman el-Kevâkibî'yi (ö.1320/1902) takip etmiş ve bu hareketin savunuculuğunu yapmıştır. Kevâkibî'nin bu eseri, İlmî Tefsir konusunda, bazı gazetelerde yazdığı makalelerin toplandığı bir mecmuadır. O, Kur'an-ı Kerim'i “İlimlerin güneşi ve hikmetlerin hazinesi” olarak görür ve ona Şemsu'l-Ulûm ve Kenzu'l-Hikem adını verir ve Kur'an'ın ilmî i'câzının “*Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, Kitab-ı Mübin'de bulunmasın*”⁴² âyetinde noktalandığını zikreder. Zamanın geçmesiyle, Kur'an'daki ilmî görüşlerin daha iyi anlaşılacağını ifade eder. Avrupalı, Amerikalı bilginlerce bulunan gerçeklerin Kur'an'da açık veya îmâ yoluyla bulunabileceğine işaret ederek, Kur'an'daki fizik, astronomi, tabiat bilgisi ve tıp ilimlerine ait bazı örnekler verir.

³⁸Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hakk*, hazırlayan, O. Şâik Gökyay, İstanbul 1972, s. 10.

³⁹Kırca, *Kur'an'ı Kerim ve Modern İlimler*, s. 113-119.

⁴⁰Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 245.

⁴¹İskenderânî, Muhammed b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâri'n-Nuraniyye*, Matbaatu'l-Vehbiyye, Mısır 1880, I. 3.

⁴²En'am 6/59.

İlmi tefsir hareketinin, ülkemizdeki temsilcisi ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa (ö. 1918) olmuş ve astronomi ile ilgili 100'e yakın âyeti toplamış, onları zamanının yeni ilimleri ile tefsir etmiş ve bu âyetlerin Kopernik (ö.1543)'in ortaya koyduğu sistem ile uygunluğunu göstermiştir. Müellif eserine “*Serâiru'l-Kur'ân*” adını vermiştir. Bu eser, sahasında yazılan ilk ciddi eserlerden sayılmıştır. *İ'câzul-Kur-'ân* sahibi Mustafa Sâdık er-Râfi'i, onu ve eserini yücelten sözler sarfetmektedir.⁴³ 1336 yılında İstanbul'da basılmış olan bu eserin müellifi mukaddimesinde Kur'ân'ın İlmî yönünü şöyle açıklamaktadır: “Kur'ân'da üç beş sayfa geçmez ki, bir münasebet ile kâinata ve göklerin durumuna dair bir âyet bulunmasın. Kur'ân'ın büyük bölümünde, “*baksanıza*”, “*görsenize*,” “*bakmıyorlar mı?*” “*görmüyorlar mı?*” gibi cümleler ile evrenin araştırılması emredilmektedir.”⁴⁴

Mısır'ın ve İslâm âleminin meşhur edipleri arasında zikredilen Mustafa Sâdık er-Râfi'i, *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı eserindeki “*el-Kur'ân ve'l-Ulûm*” başlıklı bölümde, ilmî tefsirin gelişme târihini ve bu tefsir üzerindeki görüşlerini belirttiikten sonra, Kur'ân'ın ilimlerle olan münasebetine değinerek, onun bütün ilimleri içerdiğini ifade etmeye çalışmıştır. Fussilet Suresi 53. “*O'nun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini, onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?*” âyetinin, yukardaki kendi görüşünü açıkça desteklediğini, insanoğlunun mevcut olan insanî ilimlerin hepsini elde etse de, âyette ifade edilen kendi iç (enfusî) ve dış (âfâkî) dünyasındaki ilimlerin tamamını elde edemeyeceğini açıklar eder. Keza, eserin “*el-Kur'ân ve'l-Ulûm*” adlı bölümünde Kur'ân'ın insan aklına ve sosyal varlığın oluşmasına etkisi ve İslâmî uyanışın temeli olduğunu anlatmaktadır.⁴⁵

İslâm dini ile ilmîn veya Kur'ân'la ilmîn dostluğu, yakınlığı ve hatta müşterekliği faaliyetine katılmış olan ve bu sahada eser yazanlardan biri de Abdurrazzak Nevfel'dir. “*Allah ve'l-ilmu'l-Hadis*”, “*el-İslâm ve'l-Ulmû'l-Hadis*”, “*el-Kur'ân ve'l-Ulûmu'l-Hadis*” adlarında eserleri vardır.

7. TANTÂVÎ EL-CEVHERİ, “*EL-CEVÂHİR Fİ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN*” ÖRNEĞİ

Bütün bu saydıklarımız ve sayılacak olanlar bir yana son devirlerde ilmî tefsirin en önemli temsilcisi şüphesiz Tantâvî el-Cevherî (ö. 1940) dir. “*el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân*” adlı 25 ciltlik muazzam eserinde, zamanımıza kadar bu saha ile ilgilenenlerden daha fazla ilmî tefsir örnekleri vermiş tam ve müstakil bir eser meydana getirmiştir.

Tantâvî el-Cevherî, Mısır'da doğmuş, Ezher'de tahsilini tamamlamış, Kahire Dâru'l-Ulûm medresesi müderrisliğinde bulunmuş, tefsir ve modern ilimlerle meşgul olmuş, âlim, fâzıl, hakîm bir kimsedir. İngiliz dilini iyi bir şekilde öğrenmiş ve bir ara Mısır'ı kurtarma hareketine de katılmıştır.⁴⁶ Tantâvî ilim ve fenlere ait yazılarıyla, İslâm âleminin uyanması hareketine tesiri olmuştur. Ömrünü, Kur'ân-ı Kerim ve modern ilimler arasındaki münasebetleri belirtmeye harcamış, telif ettiği *Cemâlu'l-Âlem*, *Cevâhiru'l-Ulûm*, *et-Tâcu'l-Murassa*, *Nizâmu'l-Âlem ve'l-Ümem*, *en-Nizâm ve'l-İslâm fi Acâibi'l-Kevn* adlı eserlerinde ve *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı meşhur tefsirinde, baştan sona kadar, Kur'ân âyetleri ile tabiat kanunlarının uygunluğunu göstermeye çalışmıştır.

Tantâvî tefsirinde, niçin İslâm âlimleri, İslâmî ilimlerden olan fıkıh ilmi sahasında onbinlerce eser telif ettiler. Halbuki fıkıh ilmine ait Kur'ân'da âyetler gayet azdır. Açık olanları hemen hemen 150'yi geçmez. Buna mukabil Kur'ân'da hiçbir sûre tabiat ilimlerinden boş değildir. Sarih olarak onların adedi 750 ye ulaşır. Az olan âyetlerde Müslümanların derinleşmesi, çok olan âyetlerde de cahil kalması, aklen ve şer'an caiz midir? Atalarımız fıkhıta âlim idiler. Bizlere de kâinat ilimlerinde âlim olmak düşer. Bu mesele üzerinde durursak, İslâm milleti ilerleyip yükselecektir,⁴⁷ tezlerini savunmaktadır.

⁴³ Râfi'i, M. Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'an*, Kahire, 1956, s. 145-149.

⁴⁴ Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, *Serâiru'l-Kur'ân Fi Tekvini ve İbdâi ve İdeti'l-Ekvân*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1917, s. 4.

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 244.

⁴⁶ Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*. Beyrut 1969, III, 333.

⁴⁷ Tantâvî el-Cevherî, “*el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân*”, XXV. 53.

8. NURSÎ, “RİSALE-İ NUR” ÖRNEĞİ

Eserleri incelendiğinde müfessir Bediüzzaman Said Nursî'nin ilmî tefsire kendine has bir bakışı olduğu görünür. Onun Kur'ân âyetlerini tefsir ederken zamanının ihtiyaçlarına göre çağdaşları ile benzer düşünceleri paylaştığı, ancak konuyu kendine has bir üslûp ile farklı bir bakış açısıyla değerlendirdiği, eserlerinde bilimsel teorileri değil doğrudan içinde yaşanan kâinatın ve olayların arkasındaki gerçeği gösteren bir yöntemle Kur'ân'ı tefsir ettiği görünür. Kur'ân'da ilimlere atfı olmadığı yönünde iddia edilen görüşlere karşılık o, peygamber mucizelerini yorumlarken her birisinin teknik ve teknolojiye ışık tutmakta ve insanlara ulaşabilecekleri son noktaları gösterip, oraya teşvik etmekte olduğunu söyleyerek bu konuda ayetlere çok önemli bir bakış açısı getirir.

9. İMÂNÎ TEFEKKÜRLE İLGİLİ ÂYETLERİN BİLİMSEL TEFSİR ÖRNEĞİ

Diğer taraftan Nursî ilmî tefsir ile ilgili tefsir örneklerini daha çok imanî tefekkür ile ilgili ayetlerin tefsirinde ve peygamberlerin mu'cizelerinden bahseden ayetlerin tefsirinde ortaya koymakta olduğunu görmekteyiz. Kur'an'ın yüzlerce âyetini, tefsir ederken bilimlerin ortaya koyduğu gerçeklerden de bahseder. İman esasları ile ilgili âyetleri açıklarken klâsik tefsirlerin yaptıkları gibi sadece âyet ve hadis merkezli bir tefsir çalışması yapmakla yetinmemiş, modern bilimin verilerini de kullanmıştır.

Nursî, Kur'ân'ın kâinatın yaratıcısı Allah'ı bize tanıtan yüzlerce âyetini, çoğu zaman tek tek zikretmeksizin toplu olarak güzel bir anlatım ile bilimlerin ortaya koyduğu gerçeklerden de bahsederek, tefsir etmektedir. Gökyüzünden bahsederken semâ ile ilgili âyetleri, rüzgârdan bahsederken o konudaki âyetleri, dünyadan, yağmur, şimşek, bulutlar, denizler, dağlar, ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, kuşlardan bahseden âyetleri çoğu zaman zikretmeden tefsir etmekte, o ayetlerin manalarını etkileyici bir üslûpla ele almaktadır.⁴⁸ Örnek olarak, Nahl Sûresi'ndeki birbirine bitişik üç âyet, ilâhî fiillerin tezahürlerinden bahseder. Nursî, o fiillerin serseri tesadüf ve şuursuz tabiat, kör kuvvet, cansız sebepler, kayıtsız, her yere dağılan ve karıştıran elementlerin işi olamayacağını, aksine Allah'ın emriyle ve iradesiyle meydana gelebileceklerini açıklar.⁴⁹

Birinci Âyet: *وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا ... إِلَىٰ آخِرِهِ* “*Rabbin balarısına, “dağlardan kendine evler edin” diye, ilham etti.*⁵⁰ Evet, bal arısı fitratça ve vazifece öyle bir mu'cize-i kudrettir ki koca Nahl Sûresi, onun ismiyle tesmiye edilmiş. Çünkü o küçük bal makinesinin zerrecik başında, onun ehemmiyetli vazifesinin mükemmel programını yazmak ve küçük karnında taamların en tatlısını koymak ve pişirmek ve süngücüğünde canlı organları tahrip etmek ve öldürmek özelliğindeki zehiri o küçük organına ve bedenine zarar vermeden yerleştirmek; son derece dikkat ve ilim ile, hikmet ve irade ile ve tam bir intizam ve ölçü ile olduğundan şuursuz, intizamsız, ölçüsüz olan tabiat ve tesadüf gibi şeyler elbette müdahale edemezler ve karışamazlar.⁵¹ İşte bu üç cihetle mu'cizeli bu İlahi sanatın bütün zemin yüzünde hadsiz arılarda, aynı hikmetle, aynı dikkatle, aynı mizanda, aynı anda, aynı tarzda görünmesi, açıkca Allah'ın birliğini ispat eder.

İkinci Âyet : *وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ* “*Evcil hayvanlarda da sizin için birer ibret vardır. Onların karınlarında, kan ile fişki arasından çıkan ve içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir sütte sizi besleriz.*”⁵² âyeti, ibretli bir fermanıdır. Evet, başta inek ve deve ve keçi ve koyun olarak süt fabrikaları olan validelerin memelerinde, kan ve fişki içinde bulaştırmadan ve bulandırmadan ve onlara bütün bütün aykırı olarak hâlis, temiz, safi, mugaddi, hoş, beyaz bir sütü koymak, yavrularına karşı o süttten daha hoş, şirin, tatlı, kıymetli bir şefkati kalplerine bırakmak; elbette o derece bir rahmet, hikmet, ilim, kudret, dikkat ister ki fırtınalı tesadüflerin ve karıştırıcı elementlerin ve kör kuvvetlerin hiçbir şekilde işi olamaz.⁵³ İşte böyle

⁴⁸ Nursî, Said, *Asa-yı Musa*, Sözlere Yayinevi, İstanbul 1978, s.89-128.

⁴⁹ Nursî, Said, *Şaular*, Sözlere Yayinevi, İstanbul 1978, s.137.

⁵⁰ Nahl 16/68.

⁵¹ Nursî, *Şaular*, s.137.

⁵² Nahl 16/67

⁵³ Nursî, *Şaular*, s.137-138.

gayet mu'cizeli ve hikmetli bu ilahî sanat, bütün yeryüzünde, yüz binlerle türlerin validelerinin kalplerinde ve memelerinde aynı anda, aynı tarzda, aynı hikmet ve dikkat ile tecellisi, apaçık vahdeti (Allah'ın birliğini) ispat eder.

Üçüncü Âyet : *“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümünden de hem sarhoş edici bir içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz. Akıllarını kullanan bir topluluk için şüphesiz bunda bir delil vardır.”*⁵⁴ Bu âyet, dikkati hurma ve üzüme çekip der ki, “Akıllı bulunanlara, bu iki meyvede tevhid (Allah'ın varlığı ve birliği) için büyük bir delil vardır.” Evet, bu iki meyve hem gıda ve hem yemiş hem çok lezzetli yiyeceklerin kaynağı olmakla beraber, susuz bir kumda ve kuru bir toprakta duran bu ağaçlar, o derece bir kudret mu'cizesi ve bir hikmet harikasıdır ki .... zerre kadar akıllı bulunan bir adam “Bunları böyle yapan, elbette bu kâinatı yaratan zat olabilir.” demeye mecburdur.⁵⁵

Zira, bu gözümüz önünde bir parmak kadar asmanın üzüm çubuğunda yirmi salkım var ve her salkımda şekerli şurup tulumbacıklarından yüzer tane var. Ve her tanenin yüzüne incecik, güzel ve renkli bir ambalajı giydirmek ve yumuşak kalbinde, hâfızası ve programı olan sert kabuklu, ceviz içli çekirdekleri koymak ve karnında cennet helvası gibi bir tatlıyı yapmak, bütün zemin yüzünde, aynı dikkat, aynı hikmet, aynı sanat hârikasını, aynı zamanda, aynı tarzda yaratmak, açıkca gösterir ki, bu işi yapan bütün kâinatın Hâlık'ı (Yaratıcısı)dır... Evet, bu çok hassas mizana, çok maharetli sanata ve çok hikmetli intizama, kör, serseri, intizamsız, şuursuz, hedefsiz, istilacı, karıştırıcı olan kuvvetler ve sebepler karışamazlar, ellerini uzatamazlar. Yalnız,... Allah'ın emriyle ile istihdam olunuyorlar....⁵⁶

9. PEYGAMBER MUCİZELERİ İLE İLGİLİ AYETLERİN TEFSİR ÖRNEĞİ

Kur'ân, peygamberleri, insanlara manevî gelişmede birer önder gösterdiği gibi, onların her birisinin eline bazı mu'cizeler verip, maddî ilerlemelerde de, insanlara birer önder olarak gösterir; onlara kesin olarak uymayı emreder, diyen Nursî, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin örnek ahlâklarını bahsederek insanları onlardan istifadeye teşvik ettiği gibi, mu'cizelerinden bahsederek, onların benzerlerine yetişmeye ve taklitlerini yapmaya teşvik etmektedir, görüşündedir. Hatta, manevî gelişmeler gibi, maddî ilerlemeler de, ilk defa mu'cize eliyle insanlığa hediye edilmiştir, der. Nuh (a.s)'ın bir mu'cizesi olan gemi ve Yusuf (a.s)'ın bir mu'cizesi olan saati, en evvel beşere hediye eden, peygamber elidir, örneğini verir. Belki de bu yüzden, mesleklerin çoğu, bir peygamberi pîr kabul ediyor. Gemiciler Nûh (a.s)'ı, saatçiler Yûsuf (a.s)'ı terziler İdrîs (a.s)'ı pîr gördükleri gibi.

İlmî tefsir, "Kur'ân metnindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir" şeklindedir.⁵⁷ Bu yüzden Bediüzzaman da meselâ, "*Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik...*"⁵⁸ âyetinde Süleyman (a.s)'a verildiği belirtilen rüzgârla bir günde yürüyerek iki ayda gidilecek mesafeyi gitme ile ilgili mucize, uçak ve füzeyle işaret sayar, "*...Biz (Musa'ya): Değneğini taşa vur dedik. Vurunca hemen on iki göze fıskırdı...*"⁵⁹ âyetinde zikredilen mucizeleri sondaj ve pompanın icadına, "*... Ona (Davud'a) demiri yumuşattık*"⁶⁰ âyetinde ifade edilen hususu da teknolojik gelişmelerin alâmeti olarak görür.⁶¹

Bunlardan başka Süleyman (a.s) 'ın, Belkıs'ın tahtını yanına getirtmek istediğinde cinnîlerden birinin: "*Ben onu, gözünü açıp kapamadan sana getiririm.*"⁶² diyerek söz konusu tahtı söylediği

⁵⁴ Nahl 16/67

⁵⁵ Nursî, *Şaular*, s.138-139.

⁵⁶ Nursî, *Şaular*, s.138-139.

⁵⁷ Kırca, Celâl, *Kur'ân'ı Anlama*, İstanbul 2018, s.2365; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.230.

⁵⁸ Sebe' 34/12

⁵⁹ Nursî, *Sözler*, s.230; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.231.

⁶⁰ Sebe' 34/10.

⁶¹ Nursî, *Sözler*, s.230; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.231

⁶² Neml 27/40.

sürede getirmesi hadisesini "*ışınlama*" olarak açıklar.

Nursi, Kur'an'da ilimlere işaret olmadığı yönünde iddia edilen görüşlere karşılık, peygamber mucizelerini yorumlarken her birisinin ilimlerin son noktalarına işaret ettiğini söyleyerek bu konuda ayetlere çok önemli bir bakış açısı getirmiştir. Bu anlayış Kur'an'ın mu'cize olması, evrensel olması, her asırdaki insanların anlayışına hitap edecek bir üslûp kullanmasından da anlaşılmaktadır.

Bediüzzaman'a göre, havanın Süleyman (a.s.)'ın emrine verilmesi, havaya binerek iki aylık bir yolu bir günde kat etmesi mu'cizesinin Kur'an'da anlatılması,⁶³ insanlara bu mertebeye ulaşmak için bir hedef gösterdiğini ifade etmektedir. Ancak bunu yapmanın yolu Allah'ın koyduğu sünnetullah tabir edilen tabiat kanunlarından istifade etmektir.⁶⁴ Görüldüğü gibi bugün insanlığın keşfettiği uçakların, uzay araçlarının hepsine bu ayette işaret vardır. Burada Cenab-ı Hak, Süleyman (a.s.)'a verdiği mucize ile havanın kaldırma özelliğine dikkat çekmektedir. Bu Allah'ın kanunudur. Bu kanun keşfedilince kuşların uçmasından da ilham alınmış ve bugünkü uçaklar, hava ve uzay araçları yapılmıştır.⁶⁵

Hem Musa (a.s.)'ın bir mu'cizesini açıklayan, "[Musa'ya] 'Vur asâni taşa' buyurduk. Asâsını vurduğu yerden, on iki pınar fışkırtırdı."⁶⁶ ayeti, işaret ediyor ki, yer altında gizli olan rahmet hazinelerinden, basit aletlerle istifade edilebilir. Hatta taş gibi bir sert yerde, bir asâ ile ab-ı hayat çıkarılabilir. İşte, şu âyet, bu mana ile beşere der ki: Rahmetin en latif feyzi olan suyu, bir asâ ile bulabilirsiniz. Öyle ise haydi, çalış, bul...

İşte, insanlığın teknik ve teknolojiye ilerlemesinin önemli noktalarından, biri de artezyen aletinin icadıdır. Bu alet birçok yerlerde vurulduğu vakit suyu fışkırtıyor. Şu ayet, ondan daha ileri noktaların son sınırını çizmiştir. Nasıl ki önceki âyet, şimdiki uçaktan daha ileri noktalarını belirlemiştir.⁶⁷ Davud (a.s) hakkında "*Demiri de onun için yumuşattık.*" "*Erimiş bakırı ona sel gibi akıttık.*"⁶⁸ ayetleri işaret ediyorlar ki, demiri yumuşatmak en büyük bir ilâhî nimettir ki, büyük bir peygamberinin üstünlüğünü onunla gösteriyor.⁶⁹ Evet, demiri hamur gibi yumuşatmak, bakırı eritmek ve madenleri bulmak, çıkarmak, bütün sanayinin aslı ve anasıdır.

İşte şu ayet işaret ediyor ki, büyük bir rasûle, bir mu'cize şeklinde verilen, demiri hamur gibi yumuşatmak ve tel gibi inceltmek ve bakırı eritmek birçok sanayinin gelişmesine sebep olmuştur. Madem Allah, bir peygamberin lisanına hikmet ve eline san'at vermiş. Lisanındaki hikmete açıkca teşvik eder. Elbette elindeki sanata da teşvik ettiğine işaret vardır.

Şu ayet işaretiyle, manen diyor ki: "Ey beni Adem! emirlerime itaat eden bir kulunun lisanına ve kalbine öyle bir hikmet verdim ki, her şeyin mükemmel bir açıklıkla gerçek yüzünü gösteriyor. Ve eline de öyle bir san'at verdim ki, elinde balmumu gibi demiri her şekle çevirir, halifelik ve padişahlığına mühim kuvvet elde eder. Madem bu mümkündür, veriliyor. Hem ehemmiyetlidir. Hem toplum hayatınızda ona çok muhtaçsınız. Siz de tekvini emirlerime (sünnetullah) itaat etseniz, o hikmet ve o san'at size de verilebilir. Zamanın geçmesiyle yetişir ve yaşayabilirsiniz."⁷⁰

İşte, beşerin san'at cihetinde en ileri gitmesi ve maddi kuvvet cihetinde en mühim iktidar elde etmesi, {telyin-i hadid} demiri hamur gibi yumuşatmak, {izabe-i nuhas} bakırı eritmek iledir. Ayette {nuhas= bakır} "*kıtr*" ile tabir edilmiş. Şu ayetler, bütün insanların nazarını şu hakikate çeviriyor ve şu hakikatin ne kadar ehemmiyetli olduğunu takdir etmeyen eski zaman insanlarına ve şimdiki tembellerine şiddetle ihtar ediyor.⁷¹

⁶³ Sebe' 34/12

⁶⁴ Nursi, *Sözler*, s.237

⁶⁵ Kırcı, Celâl, *Kur'an'ı Anlama*, İstanbul 2018, s.2365; Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.230.

⁶⁶ Bakara 2/60.

⁶⁷ Nursi, *Sözler*, s.238.

⁶⁸ Sebe' 34/12.

⁶⁹ Nursi, *Sözler*, s.238.

⁷⁰ Nursi, *Sözler*, s.239.

⁷¹ Nursi, *Sözler*, s.239.

İbrahim (a.s.)'ın bir mu'cizesinden bahseden, "Ey ateş," dedik, 'İbrahim için serin ve selametli ol.'" ⁷² âyetinde hoş bir işaret var. İşte manen şu ayet diyor ki: "Ey millet-i İbrahim! İbrahim gibi olunuz, tâ maddî ve manevî gömlekleriniz, en büyük düşmanınız olan ateşe hem burada, hem orada bir zırh olsun. Ruhunuza iman giydirip Cehennem ateşine karşı zırhınız olduğu gibi, Allah'ın zeminde sizin için sakladığı .... bazı maddeler var; onlar sizi ateşin şerrinden muhafaza eder. Arayınız, çıkarınız, giyiniz."⁷³ İşte, beşerin önemli keşiflerinden biri amyantı bulmasıdır. Bu maddeyi ateş yakmıyor.

İsa (a.s.)'ın hastaları iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizesini yorumlayan Nursî, bunun da, en müzmin dertlere derman bulunabileceğine işaret ettiğini, hatta ölüme de geçici bir hayat rengi vermenin mümkün olduğunu gösterdiğini bildirmektedir. Gerçekten de bugün tıp ilminin geldiği nokta bu yorumların isabetliliğini göstermektedir. Onun bu ve benzeri peygamber mucizelerine bu şekilde bakması ve tefsir etmesi, ilmî tefsire olan ilgisinin göstergesidir. Nursî fen ve felsefe yoluyla dine ve İslam'a yöneltilen şüphelere karşı Kur'ân tefsirinin bunu izale edecek şekilde yapılması gerektiği kanaatinde. Böylece gerçek ilmin imansızlığa değil bilakis tahkiki imana götüren bir delil olduğunu ispat etmektedir.

Diğer yandan çağdaşları gibi kevnî/fennî âyetleri tefsir etmiş, ancak ilmî tefsire yöneltilen eleştirilerden uzak durmuştur. Teoriler ile uğraşma yerine, kâinat - Kur'ân bütünlüğüne dayalı bir metodu benimsemiş ve uygulamıştır. Aynı zamanda İslamiyeti Hıristiyanlığa kıyas ederek ilim ile din arasında bir çatışma olduğu vehmini taşıyan insanlara da, ilim ile din arasında böyle bir çatışmanın değil, aksine bir uyumun olduğunu göstermektedir. Ona göre İslamiyet fenlere, bilime, teknik ve teknolojiye teşvik etmektedir. Çünkü fenlerin seyyidi, mürşidi ve hakiki ilimlerin reis ve pederi İslamdır. Hizmetkâr reisine, oğul babasına düşman olamaz.⁷⁴

10. SONUÇ

Farklı ilimlerin İslâm coğrafyasında yer bulması, beraberinde farklı yorumların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Tefsir ilmi de doğal olarak bu durumdan etkilenmiş ve bu alanda yeni renkler ve farklı tonlar oluşmuştur. Bilimsel Tefsir, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında tarihî süreç içerisinde oluşan renklerden biridir. Bilimsel tefsir yöntemini Kur'ân'ın bir kısım âyetlerini yorumlama faaliyeti olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Bilimsel tefsir, köklerinin saadet asrına kadar uzandığı kabul edilen, ancak XIX. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerin etkisiyle daha fazla gündeme gelen bir yaklaşımdır. Günümüzde tartışmaya konu olan bu yaklaşım, toptan kabul veya ret arasında sıkışıp kalmıştır. Bilimsel tefsirin geçerliliği konusunda bu iki aşırı uç yaklaşımın dışında farklı görüşler de mevcuttur.

İslâm dünyasında büyük tartışmalara yol açan bilimsel tefsirin tarihi, mahiyeti ve sorunları konusunda ülkemizde ve İslâm dünyasında birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların genel tercihi bilimsel tefsirin gerekliliği yönünde olsa bile, bu yaklaşımın tutarsızlığını ortaya koymaya çalışanlar da bulunmaktadır.

Biz bu makalemizde ilmî tefsirin ne manaya geldiğini, tarihî seyir içerisinde ilmî tefsiri kabul edenler ve ret edenler hakkında bilgi verip, kitaplarında verdikleri ilmî veya fennî tefsir örneklerini derlemeye çalıştık. İlmî / Fennî Tefsir, İslâm'ın bir akıl ve bilim dini olduğunu göstermek suretiyle modern dönemde ortaya atılan İslâm, bilime karşıdır veya Kur'ân ile ilmî keşifler çatışır tezlerini çürütme ve Kur'ân ile modern bilimin uyumunu ispatlama amacına dayanan, Kur'an'ı ilmî veriler ışığında tefsir etmeye çalışan bir disiplin olduğu anlayışıyla karşılaştık.

XIX. yüzyıla kadar yerinde sayan ilmî tefsir çalışmaları, batıda yaşanan teknolojik gelişmeler ve buna paralel olarak Müslümanların kültürel alanda batı ile olan ilişkilerinin canlanmasıyla birden

⁷² Enbiya 21/69.

⁷³ Nursî, *Sözler*, s.239.

⁷⁴ Nursî, *Muhakemat*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1978, s. 17.

rağbet görmüş ve birçok müfessirin, kendilerini zaman zaman başvurmak zorunda hissettiği bir alan haline gelmiştir. Her yerde ve devirde meydana gelen bir fikrî hareketi onaylamayan kimseler bulunduğu gibi, taraftar olanlar da olmuştur. İlmî /fennî tefsir hareketini de kabul edip tasvip edenler olduğu gibi şiddetle karşı çıkan İslâm âlimleri ortaya çıkmıştır.

İlmî tefsirde, kâinatın yaratılışı, dünyanın oluşumu, çekim kanunu, yedi kat gök, kâinatın genişlemesi, ay ve güneş ışığı, ay ve güneşin yörüngeleri, dünyanın yuvarlaklığı ve dönüşü, yeryüzündeki denge, hava basıncı, eşyanın çift oluşu, insanın yaratılışı, davranışları, sağlık gibi konularla ilgili âyetler, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, antropoloji, psikoloji, soyoloji ve tıp gibi ilimlerden ve verilerinden yararlanılarak yorumlanır.

Kur'ân-ı Kerim'de özellikle Mekkî sûrelerde birçok kevnî hakikate işaret edilmiştir. Yer, gök, dağlar, denizler, insan, kuş, böcek ve hayvanlardan bahsedilmiştir. Bu husus insanların dikkatini çekmiş, ancak özellikle ilk dönemlerde bu âyetlerdeki bilgilerin mahiyeti hakkında fikir yürütme yerine hikmeti üzerinde durulmuştur. Bu durum hicrî II. (miladi VIII.) yüzyılın başından itibaren değişmeye başlamış, âlimler kevnî hakikatlerden bahseden âyetler ile ilgili fikir yürütme sürecine girmiştir. Zamanla astronomi, coğrafya, hendese, fizik, kimya, matematik, botanik, biyoloji, tıp, eczacılık ve ziraat gibi bilim dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve Kur'an'da yer alan bilgiler inceleme konusu yapılmıştır.

Tantâvî el-Cevherî, hacimli muazzam eserinde, zamanımıza kadar bu saha ile ilgilenenlerden daha fazla ilmî tefsir örnekleri vermiş başlı başına bir eser meydana getirerek, ilim ve fenlere ait yazılarıyla, İslâm âleminin uyanması hareketine etkili olmuştur. Ömrünü, Kur'ân-ı Kerim ve modern ilimler arasındaki münasebetleri belirtmeye harcamış, telif ettiği meşhur tefsirinde, baştan sona kadar, âyetler ile tabiat kanunlarının uyumunu göstermeye çalışmıştır.

Tantâvî tefsirinde, fıkıh ilmine ait Kur'ân'da âyetler gayet az olduğu halde, niçin İslâm âlimleri, fıkıh ilmi sahasında on binlerce eser telif ettiler de, sarıh olarak bahsedilen tabiat ilimleri ile ilgili ayet sayısı daha çok iken onlardan gereği kadar bahsetmediler. Az olan âyetlerde Müslümanların derinleşmesi, çok olan âyetlerde de cahil kalması, aklen ve şer'an caiz değildir. Bu mesele üzerinde durursak, İslâm milleti ilerleyip yükselecektir, tezlerini savunmaktadır.

Eserlerini incelediğimizde Bediüzzaman'ın ilmî tefsire kendine has bir bakışı olduğu gördük. Onun Kur'ân âyetlerini tefsir ederken zamanının ihtiyaçlarına göre çağdaşları ile benzer düşünceleri paylaştığı, ancak konuyu kendine has bir üslûp ile farklı bir bakış açısıyla değerlendirdiği, eserlerinde bilimsel teorileri değil doğrudan içinde yaşanan kâinatın ve olayların arkasındaki gerçeği gösteren bir yöntemle Kur'ân'ı tefsir ettiği görünür. Kur'ân'da ilimlere atıf olmadığı yönünde iddia edilen görüşlere karşılık o, peygamber mucizelerini yorumlarken her birisinin teknik ve teknolojiye ışık tutmakta ve insanlara ulaşabilecekleri son noktaları gösterip, oraya teşvik etmekte olduğunu söyleyerek âyetlere farklı bir bakış açısı getirir.

KAYNAKÇA

Ateş, Abdurrahman, "Keşfü'l-Esrar: Bilimsel Tefsir Hareketinin XIX. Asırdaki ilk Muharriki", *AÜİFD*, XLIV, (2003) Sayı 1, s. 111-134

Birişik, Abdülhamit, "Tefsir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XL, 289.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988.

Demirci, Muhsinin *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fk. Vakfı Yayınları, Nu:192, 2011 İstanbul.

Emin El- Hülî, "Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu" , (trc. Mevlüt Güngör), *İA. Dergisi*, Ankara 1988, C.II, sy., 6, s. 37-38.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa (v. 1918), *Serâiru'l-Kur'ân Fî Tekvîni ve İbdâi ve İâdeti'l-Ekvân*, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Evkaf Matbaası, İstanbul, h.1336/1917.

- Gazzâlî, Ebu Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Mısır, tsz.,
- Gazzâlî, Ebu Hamid, *Cevâhirü 'l-Kur'ân*, Mısır, 1329.
- İskenderânî, Muhammed b. Ahmed (v. 1889), *Keşfu 'l-Esrâri'n-Nuraniyye*, I-III, Matbaatu'l-Vehbiyye, Mısır, 1297/1880.
- Kâtip Çelebi (ö. 1657) , *Mizânu'l-Hakk*, hazırlayan, O. Şâik Gökyay, İstanbul 1972.
- Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981.
- Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1984.
- Kırca, Celâl, *Kur'ân'ı Anlama*, İstanbul 2018.
- Koç, Mehmet Akif "İlmi Tefsir", *DİA*, XL, 289.
- Kutluer, İlhan, "Batılılaşma", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 156.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *Muhakemat*, Sözleryayınevi, İstanbul, 1978.
- Sözleryayınevi*, Sözleryayınevi, İstanbul, 1978.
- Asâ-yı Mûsa*, Sözleryayınevi, İstanbul, 1978.
- *Muhâkemât*, Sözleryayınevi, İstanbul, 1978, s. 17
- Şuâlar*, Sözleryayınevi, İstanbul, 1978.
- Özgel, İshak, Çağdaş Tefsir Yönelişleri Açısından Bediüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi (Şuhûdî Tefsir) *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19 Sayı: 61 (Kış 2015)s.299-321.
- Paçacı, Mehmet, "Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu", *İslâmiyat*, VI, S.4, Ankara, 2003.
- Râfî'î, M. Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'an*, Kahire, 1375/1956.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefatihü 'l-Gayb*, Tahran, tsz.
- Süyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrut, 1987.
- Süyûtî, Celâluddîn, *Mu'tereku'l-akran fi i'cazi'l-Kur'an*, Mısır, 1973.
- Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfaqât*, trc. Mehmet Erdoğan, İst. 1993.
- Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, tsz.
- Tantâvî el-Cevherî (1940), "*el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'an*", Mısır 1350.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve 'l-Müfessirun*, Mısır, 1976.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam*. Beyrut 1969.